

ПРАВОВІ ОСНОВИ ПОДАТКОВОГО ПЛАНУВАННЯ

Висвітлено сутність податкового планування як інституту демократичної правової системи та виявлено роль податкового планування в процесі формування ефективної правової держави

Постановка проблеми. По мірі розвитку податкових систем, появи різних режимів оподаткування, розширення сфери застосування податкових пільг, економія на податках стала важливим додатковим джерелом фінансових ресурсів та способом підвищення конкурентоспроможності продукції підприємств за ціновим фактором. А держава, в свою чергу, почала запроваджувати міри, щоб не допустити зменшення податкових зобов'язань.

Актуальність проблеми податкового планування та оптимізації оподаткування не підлягає сумніву. Протидія стягненню податків була, є і буде важливим соціально-економічним явищем до тих пір, доки існує держава, а податки будуть основним джерелом поповнення доходної частини бюджету. Таке явище об'єктивне і не залежить від державного ладу, форми правління, якості податкового законодавства та суспільної моралі. Воно обумовлене основною функцією податків – фіскальною, а також економіко-правовим змістом податку – легального (на основі законодавства), примусового та обов'язкового стягнення частини власності фізичних та юридичних осіб для державних (суспільних) потреб.

Намагання платників податків зменшити відрахування в бюджет викликає відповідну реакцію держави. Держава захищає свої фінансові інтереси та протидіє ухиленню від сплати податків. Будь-які спроби платників податків щодо зниження податкового тягара, так чи інакше, призводять до активної протидії державних фіскальних та правоохоронних органів.

Останні кримінальні судові процеси щодо податкових злочинів примусили задуматись і суб'єктів господарювання, і державу над проблемою ефективного господарювання та роллю оподаткування. Досить гостро постали питання визначення термінів “податкова оптимізація”, “податкове планування” та обґрунтування їх законності. Також актуальним є питання про підвищення ефективності господарювання на основі грамотного менеджменту (в тому числі фінансового) і ролі податків у цьому процесі. Невідомі межі законного зниження податків, невідпрацьовані принципи оптимізації їх сплати. Відповіді на ці запитання може дати аналіз підприємницької діяльності на фоні податкового та цивільного законодавства, практики законодавчо невизнаного, але реально існуючого податкового планування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різним аспектам податкового планування присвячена значна кількість публікацій та праць, які в більшості випадків мають описовий характер. Разом з тим теоретичні погляди та висловлювання відомих вітчизняних та закордонних фахівців, таких як А.В. Бризгаліна, В.В. Бризгаліна, В.Р. Берника, О.І. Баженова, В.В. Буряковського, А.Н. Головкина, Н.П. Кучерявенка, С.Г. Пепеляєва, Е.М. Циганкова та ряду інших, вказують на можливість законної мінімізації податків. В працях цих вчених-науковців та практиків фактично сформульовані основні підходи щодо зменшення податкового тягара, які обґрунтовані комплексним використанням податкових послаблень та вибором оптимальних економіко-правових режимів

функціонування платників податків. Але проблеми щодо визначення поняття податкового планування, обґрунтування цілеспрямованості розробки правової концепції податкового планування ще не знайшли достатнього науково-теоретичного та методичного вирішення, що спричиняє невизначеність та практичні складнощі їх застосування.

Саме дослідженню таких проблем і присвячена дана стаття, метою якої є обґрунтування теоретичних та правових питань стосовно податкового планування на основі аналізу нормативно-правової бази, української практики та іноземного досвіду їх застосування.

Викладення основного матеріалу дослідження. Зважаючи на мету і напрям даного дослідження, окреслимо ключові позиції.

Передумовою, стимулом та рушійною силою розвитку відносин податкового планування є економіка. Норми права, які регулюють відносини з податкового планування, з'являються в економіці держав, що досягли досить високого рівня економічного розвитку. Можна сказати, що ступінь пропрацьованості норм, які регулюють податкове планування на рівні господарюючого суб'єкта, залежить від рівня розвитку економіки та характеризує ступінь її розвитку.

Зміни, що відбуваються в економіці України, викликані переходом до ринкових відносин обґрунтовують необхідність формування інституту податкового планування, існування якого в умовах адміністративно-планової системи неможливе.

Наявність в правовій системі держави інституту податкового планування має важливе значення як для права, так і для економіки, так як його норми направлені на виключення з обороту суб'єктів, які нездатні здійснювати рентабельну діяльність, та недобросовісних контрагентів, що мають конкретні переваги за рахунок несплати

податків. Це сприяє оздоровленню економіки, недопущенню кризи неплатежів і функціонування економічних суб'єктів, паразитуючих на виплатах із бюджету.

Незважаючи на актуальність проблеми та велику кількість публікацій, зменшення податків як соціально-економічне явище існує неформально, лише в останні роки до цієї проблеми привернута увага офіційних осіб. В законодавстві це питання майже ніяк не регламентується. Проте вважати, що такого явища, як податкове планування (податкова оптимізація), не існує, означає не тільки завдавати збитку державі, але й порушувати права та інтереси платників податків.

На всіх етапах розвитку державності відслідковується жорстке протистояння між державою, яка стягує податкові платежі, та суспільством як сукупністю платників податків, що прагнуть знизити покладений на них податковий тягар. При цьому розвиток форм та методів стягнення податків породжує адекватні міри податкової мінімізації, що застосовуються платниками податків. Це явище об'єктивне та не залежить від державного устрою та морального обличчя платників податків. Воно обумовлене самим призначенням податків – примусовим стягненням частки власності громадян для публічних потреб.

Слід зазначити, що при визначенні рівня податкового тягара на підприємницьку діяльність та ставок оподаткування баланс інтересів суб'єктів господарської діяльності та платника податків недосяжні. Дефіцит фінансування неминучий при прийнятті нових соціальних програм, державі завжди буде недостатньо грошей для виконання своїх обов'язків; яку б низьку ставку податку не встановив законодавець, платник податків завжди буде шукати можливості зменшення своїх відрахувань та оптимізації податків.

Рішення цієї проблеми можливе лише через встановлення меж дозволеної поведінки.

Межі дозволеної поведінки залежать від конкретних дій платника податків в прагненні “зекономити” на податках та від оцінки цих дій, що надається законом. Іншими словами, мова йде про визначення правових меж дозволеного й недозволеного в сфері сплати податків. Так, якщо закон не визнає дії платника податків щодо захисту своєї власності протиправними, то платник діє легально, хоча б до того часу, поки цей закон не скасовано або не змінено.

Для запобігання можливих негативних наслідків від діяльності тих чи інших суб’єктів господарської діяльності необхідний системний (комплексний) підхід до правового регулювання підприємництва та відповідної кодифікації нормативних актів різних галузей права. Особливу актуальність набуває не тільки розмежування законного податкового планування від уникнення сплати податків, але й розробка теоретичних положень з податкового планування в цілому, визначення його місця в системі оподаткування.

Необхідно відмітити, що при всій чисельності досліджень, які присвячені вітчизняному оподаткуванню, фактично всі вони підходять до вивчення податків з точки зору організації їх повної та своєчасної сплати. Платник податку в такому процесі зазвичай розглядається як виконуючий і безініціативний суб’єкт, який намагається виконувати всі розпорядження податкового законодавства. Але така модель відносин досить далека від реальності, причому не тільки в нашій країні. Насправді, більшість платників податків використовують різні кроки з мінімізації податкових платежів.

Податкове планування має предметом свого дослідження не тільки сукупність податків, але і дії платників податків щодо управління і планування своїх податкових платежів. Податкове планування першочергово розглядає платника як активну особу, яка з метою підвищення ефективності господарювання готова використовувати різні шляхи, що призводять до підвищення

прибутку. З точки зору податкової оптимізації платник податку бажає та прагне управляти економічними процесами, в тому числі і оподаткуванням.

Аналіз показує, що в науковій літературі не існує чіткого розмежування понять “ухилення від сплати податків”, “ухилення податків”, “мінімізація податків”, “податкове планування”, “податкова оптимізація”, немає спільної думки і в розумінні сутності податкового планування. В основному розглядаються або варіанти пільг, або офшорний бізнес.

В науковій юридичній літературі податковому плануванню не приділяється достатня увага, так як податкова оптимізація не існує як легальне явище. В економіці складаються об’єктивні суспільні відносини, але інститути права формуються із запізненням, регулюючі механізми діють нечітко. Відповідно і економічні факти отримують подвійне трактування. В законодавстві нечітко відображені рамки необхідної та допустимої поведінки платників податків. Ці прогалини і дозволяють діяти у збиток суспільним відносинам, не маючи при цьому адекватної відповідальності.

Усунення цих проблем вбачається в удосконаленні окремих норм податкового права, розробці критеріїв і доктрин, що дозволяють розмежувати оптимізацію і податкове правопорушення. Така робота буде сприяти підвищенню стабільності податкового законодавства, зменшить невизначеність в розумінні та тлумаченні норм податкового права в інтересах держави та окремих платників податків.

В українській правовій науці й досі не проводились концептуальні теоретичні дослідження стану правового регулювання відносин, які виникають в процесі податкового планування діяльності платника податку, включаючи договірну політику.

Звертаючись до робіт окремих авторів, необхідно відмітити наступне. В працях Г.В. Петрової існує висновок про необхідність подальших досліджень як конституційних

організаційно-приватних майнових відносин, однак її роботи присвячені в цілому удосконаленню норм податкового законодавства, а податкове планування розглядається, передусім, як елемент фінансового менеджменту [9].

Податкове планування в системі управління фінансами господарюючих суб'єктів розглянуто в працях Є.С. Вилкової [2]. Податкове планування в рамках податкового аудиту проаналізовано А.А. Бризгалінім. Предметом окремого дослідження стали питання податкового планування фізичними особами [1].

Важливий висновок був зроблений Б.В. Мишкінім: "... податкове планування є правовим інструментарієм, який сприяє збалансуванню публічного інтересу держави і особистого інтересу платників податків" [8].

Передбачається, що початок податковому плануванню, як новому науковому напрямку покладено в працях С.Г. Пепеляєва та ряду інших авторів. Так в підручнику "Податкове право" поряд з такими інститутами податкового права як контроль і управління в податковій сфері, захист прав платників податків, існує розділ "правові основи податкового планування"[9].

Однак, в цілому в Україні податкове планування традиційно не враховується як складова податкового та фінансового права, хоча успіх або поразка будь-якого господарюючого суб'єкта в значній мірі визначається саме податковим плануванням, його безпосереднім впливом на фінансовий результат роботи. З'явилась необхідність виділення податкового планування в окремий самостійний напрям правової думки з метою забезпечення стабільного росту підприємницької активності та розвитку економіки країни.

Податкове планування базується на прагненні власника захищати своє майно. Конституція України закріплює право приватної власності та його охорону законом. Згідно ст. 41 Конституції України кожен

вправі мати майно у власності, володіти, користуватися і розпоряджатися ним як одноосібно так спільно з іншими особами [6]. У відповідності із п. 2 ст. 319 Цивільного кодексу України власник вправі на свій розсуд здійснювати будь-які дії щодо власного майна, які не суперечать закону та іншим правовим актам і не порушуючи при цьому права та інтереси інших осіб, які охороняються законом [13].

Згідно ст. 55 Конституції України кожен вправі захищати свої права і свободу всіма способами, які не заборонені законодавством [6].

Таким чином, чинне законодавство визнає права платників податків та надає їм можливість захищати свою власність, в тому числі направлену на зменшення податкових зобов'язань, але тільки при умові, що його дії не приведуть до порушення законодавства.

Це означає, що визначення обов'язків платника податків базується не тільки на ст. 67 Конституції України, але й враховує сукупність всіх наданих громадянам прав. Тим самим підтверджено принцип, згідно якого право держави на вилучення частини власності громадян або організацій у вигляді податків або зборів не безмежне, а обмежене конституційними правами і свободами людини і громадянина.

Правомірність цього твердження підкреслена допустимістю законної оптимізації податкових платежів – таких дій платника податку, які хоча і мають своїм наслідком несплату податків або зменшення його суми, але полягають у використанні наданих законом прав, пов'язаних із звільненням від сплати податків або з вибором найбільш вигідних форм підприємницької діяльності і, відповідно, оптимального виду платежу. Встановлення відповідальності за вищевказані дії, є реалізацією платником податку належних йому конституційних прав, недопустимо.

Європейська конвенція по правам людини містить положення, які захищають майнові права приватних осіб. Гарантії, передбачені цим міжнародним договором, діють і в податкових правовідносинах [12].

Перш за все майнові права платників податків захищаються ст. 1 Протоколу №1 Європейської конвенції по правам людини, яка проголошує: “Кожна фізична чи юридична особа має право безперешкодно користуватися своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

Попередні положення ні в якій мірі не пригнічують права держави забезпечувати виконання таких законів, які йому здаються необхідними для здійснення контролю за використанням власності у відповідності з загальними інтересами чи для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів” [12].

Ця стаття означає, що втручання в майнові права приватних осіб у формі встановлення податку чи інших зобов'язань пов'язаних з цим (ведення бухгалтерського обліку, подання декларацій, звітів тощо), є допустимим. Проте, вказане повноваження держави обмежено визначеними умовами.

Подібне втручання повинно:

– здійснюватися в суспільних інтересах;

– базуватися на законі;

– застосовуватись при збереженні балансу суспільних та приватних інтересів.

Фінансове забезпечення діяльності держави і є той суспільний інтерес, який виправдовує втручання держави в майнові права приватних осіб.

Законним втручанням в податкових відносинах вважається тільки те, яке базується на нормативних актах. Згідно сутності Європейської конвенції з прав людини не обов'язково щоб втручання держави в податкову сферу здійснювалось тільки у формі закону. Правомірним буде вважатись втручання, яке здійснюється на

основі такого нормативного акту, як наприклад, інструкція або міжнародний договір, термін “закон” повинен трактуватись по суті свого змісту, а не форми.

В теорії зарубіжних країн, наприклад у французькому податковому праві, існує принцип вільного податкового планування, доповнений принципом невтручання в податкове планування підприємства. Він означає, що платник податків може вільно здійснювати будь-якими законними шляхами діяльність щодо зниження податкових платежів. При цьому податкові органи не мають “права критикувати будь-яке рішення платника податків, направлене на мінімізацію податків, навіть якщо вони вважають його дуже близьким до порушення закону”. Тільки директор без чийогось втручання уповноважений направляти фінансову політику своєї фірми: наприклад, він може брати кредит і виплачувати відсотки, навіть якщо достатньо власних коштів (рішення Державної ради Франції від 20 грудня 1963 р.) [3].

Врахування податкового фактору для компаній, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, на даний момент набуває найбільш суттєве значення, так як в кінцевому випадку саме податкове планування дозволяє здійснювати вибір між різними варіантами і методами здійснення діяльності і розміщення активів, а головне – забезпечити можливу мінімізацію оподаткування.

В економічній літературі широкого вжитку набули питання міжнародного податкового планування при веденні зовнішньоекономічної діяльності, використання методів міжнародного податкового планування в конкретних практичних ситуаціях, створенні філіалів та представництв. Ці питання були відображені в працях А.Р. Горбунова, Р.Л. Дернаберга, В.А. Кашина, А.Н. Козиріна, С.Ф. Сутиріна та інших провідних вчених.

До факторів, які в першу чергу враховуються при веденні міжнародного бізнесу, відносяться вибір місця знаходження виконавчого органу та місце (країна) здійснення діяльності. Далі йде вибір організаційно-правової форми компанії, її організаційної структури, можливих варіантів розміщення капіталів, інвестиційної політики, фінансування короткострокових і довгострокових проектів.

До другої групи відносять такі аспекти, як методи ведення бухгалтерського та податкового обліку, способи ліквідації подвійного оподаткування, зарахування податків, сплачених за кордоном.

Держава, в якій податковий режим для певного виду діяльності є більш пільговим, ніж в інших юрисдикціях, являє собою, фактично, форму “податкового сховища” для цієї діяльності.

Аналіз міжнародного досвіду показує, що практично для кожної юрисдикції можна назвати вид діяльності (чи організаційно-правову форму компанії), котра виступає як “податкове сховище”.

Заключним етапом податкового планування є здійснення раціонального з податкової точки зору розміщення активів та прибутків підприємств.

В Росії “спроби встановити межі податкового планування привели практично до заперечення самої можливості планування. Дійсно, застосування концепції “добросовісного платника податків”, яка не має чіткого змісту, на практиці призвело до того, що фактично будь-які підозрілі, з точки зору податкового органу, обставини розцінюються як докази податкового правопорушення” [3].

Суб’єктами оподаткування виступають державні податкові органи, платники податків та інші учасники податкових відносин. Звісно, головну роль відіграють два з них – держава і підприємницький сектор (юридичні та фізичні особи). Їх інтереси не завжди співпадають. Тому, загальну систему управління оподаткуванням, яка має в певній мірі різнопланові цілі, необхідно розглядати як дворівневу систему (рис. 1).

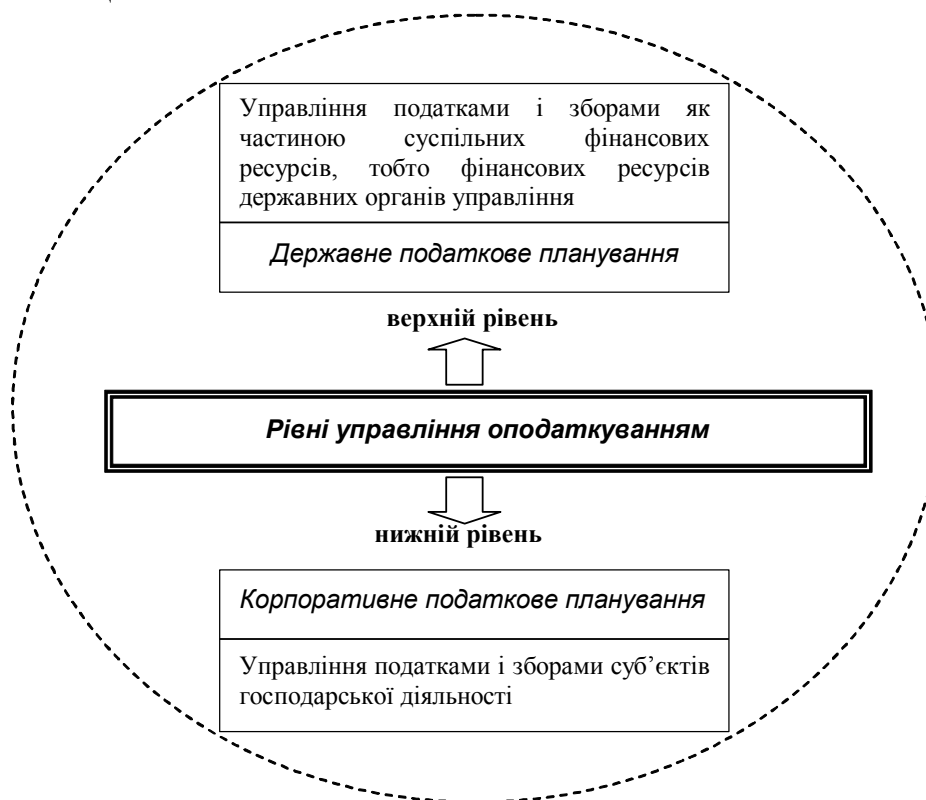

Рис. 1. Рівні управління оподаткуванням

На державному рівні основна мета при проведенні податкової політики зводиться, по-перше, до формування дохідної частини бюджетів і, по-друге, до стимулювання розвитку економічного потенціалу країни. Реалізується ця мета шляхом забезпечення відносної рівноваги між функціями оподаткування – фіскальної та регулюючої.

Завдання управління податками на підприємствах та організаціях – інші: оптимізація податкових платежів з метою збільшення розміру прибутку, причому мова йде як про тактику зменшення податків, так і про стійке зменшення їх на довгострокову перспективу. Не дивлячись на те, що господарюючі суб'єкти значно відрізняються за видами діяльності, розмірами, структурою та іншими параметрами, що накладає відбиток на побудову системи управління, логіка і принципи управління фінансовими ресурсами (в тому числі і податками) залишаються незмінними.

Виходячи з розглянутих позицій, система податкового планування в цілому повинна бути організована таким чином, щоб забезпечити процес управління як на державному рівні, так і на рівні господарюючих суб'єктів. Тому в даний час правомірне введення в науковий та практичний обіг понять “державне податкове планування” і “податкове планування суб'єктів господарювання”.

Як науковий напрям податкове планування вимагає розкриття своїх концептуальних основ, як область практичної діяльності воно базується на конкретних прийомах та способах прийняття рішень з управління оподаткуванням.

В основу податкового планування можуть бути закладені конституційні вимоги законності, об'єктивності фінансової діяльності, повноти, реальності та достовірності в рішенні завдань економічної діяльності.

При цьому сутність принципів, які могли бути прийняті за основу при вирішенні питань податкового планування, можна виразити словами одного із судів, що прозвучали на

одному із найважливіших в історії США судових засідань з питань податкового планування: “Всі можуть так планувати свої справи, щоб податки були мінімальними. Ніхто не зобов'язаний обирати метод, відповідно до якого казначейство отримає найбільший дохід, так як патріотизм не полягає в збільшенні особистого податкового навантаження” [7].

Законодавство Росії визнає права платників податків та надає йому можливість для реалізації мір захисту його власності, в тому числі направлених на зменшення податкових зобов'язань, але при умові, що ці дії не приведуть до порушення законодавства [9].

Податкове планування базується виключно на легітимній основі, в той час як ухилення від сплати податків відбувається шляхом податкових правопорушень платниками податків, а саме шляхом порушення норм податкового або кримінального законодавства.

Ухилення від сплати податків досить часто реалізується у вигляді ухилення від взяття на облік в податкових органах, приховування об'єктів оподаткування, неподання або несвоєчасного подання податкових документів, також у вигляді несплати податків, незаконного використання податкових пільг тощо. Таким чином, в якості критерію виділення різних типів поведінки платника податку щодо відношення сплати податків необхідно визначити законність дій платника податків. З цієї точки зору, можна виділяти законну поведінку платника податків (тобто податкове планування) і не законну (тобто ухилення від сплати податків).

Слід відмітити, що для держави вигідно продовження теоретичних досліджень з податкового планування, щоб встановити єдині правила гри, підвищити правову культуру платника податків, тобто стимулювати платника податків зменшити податки законно, а не здійснювати правопорушення. Тому вивчення та пропаганда податкової оптимізації

дозволять зменшити кількість ухилень від сплати податків, що в кінцевому випадку є стратегічною метою діяльності податкових органів. Не прагнення досягнути максимальних показників кількості виявлених податкових правопорушень (хоча це важливо), а забезпечення зниження загального рівня податкових порушень – ось критерій ефективності діяльності податкових органів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного дослідження визначено, що право на податкове планування в даний час не закріплено на законодавчому рівні, податкове планування не має своєї класифікації. Введення таких понять на законодавчому рівні необхідне як для платників податків, так і для податкових і правоохоронних органів. Розглядаючи правові основи податкового планування, слід підкреслити необхідність законодавчого закріплення поняття податкового планування і права платника податків на планування в рамках закону – наприклад, право вибору виду підприємницької діяльності, правової форми здійснення діяльності, виду юридичної особи, самостійного вибору режиму оподаткування у встановлених законом випадках, вибору облікової політики, варіантів податкового обліку, амортизаційної політики тощо.

Список використаної літератури:

1. Брызгалин А.А., Берник В.Р., Головкин А.Н., Брызгалин В.В., Баженов О.И. Методы налоговой оптимизации. Изд. 2-е, перераб. и доп. – М.: “Аналитика – Прес”, 2000. – 144 с.
2. Вьлкова Е.С. Налоговое планирование в системе управления финансами хозяйствующих субъектов. Дис. ...д-ра экон. наук. СПб., 2002. – 386 с.
3. Гусева Т.А. Налоговое планирование в предпринимательской деятельности: правовое регулирование. Монография / Т.А. Гусева. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 472 с.

4. Иванова Н.Г., Вайс Е.А., Кацюба И.А. Налоги и налогообложение. Схемы и таблицы. – СПб: Питер, 2001. – 304 с.

5. Кізима А.Я. Податкове планування в системі податкового менеджменту // Фінанси України – 2003. – № 2. – С. 10

6. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.

7. Ленг Г. Законное и незаконное снижение налоговых платежей // Налоговая политика и практика. – 2005. – № 2. – С. 8.

8. Мышкин Б.В. Налоговая оптимизация как проявление налоговой правосубъективности. Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2004. – 384 с.

9. Пепеляев С.Г. Заграница нам не поможет // Налоговед – 2005. – № 7. – С. 23.

10. Петрова Г.В. Налоговые отношения: теория и практика правового регулирования. Дис. ...д-ра юрид. наук. М., 2003. – 356 с.

11. Сомоев Р.Г. Общая теория налогов и налогообложения: Учебное пособие. – М.: “Издательство ПРИОР”. – 2000. – 176 с.

12. Старженецкий В.В. Применение Европейской конвенции по правам человека в налоговых спорах // <http://taxhelp.ru>

13. Цивільний кодекс України. – Харків: “ФІНН”, 2003 – 464 с.

ЛЕБЕДЗЕВИЧ Яна Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Житомирського державного технологічного університету

Наукові інтереси:

- фінансова та податкова звітність;
- податковий менеджмент